

УДК 811.14'02'37'367.623:82-3(38)

М. Т. Мокривська,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «МУДРИЙ» У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ

У статті проаналізовано семантичну структуру прикметників, за допомогою яких реалізується поняття «мудрість» у романах «Ефіопіка» Геліодора та «Левкіппа і Клітофонт» Ахілла Татія. За допомогою контекстуального аналізу виявлено, що це значення в аналізованих текстах реалізують лексеми σοφός та σώφρων. У кожному прикметнику шляхом компонентного аналізу виокремлено інтегральну та диференційні семи. Констатується багатокомпонентність структури досліджуваних ад'єктивних та неоднорідність компонентів, що утворюють їх значення.

Ключові слова: прикметник, ад'єктивна одиниця, лексема, поняття, сема, інтегральна сема, диференційна сема, семантична структура, компонентний аналіз.

SEMANTIC STRUCTURE OF THE ADJECTIVES WITH THE MEANING «WISE» IN THE ANCIENT GREEK NOVEL

The paper is concerned with the semantic structure of the adjectives, which express the concept «wisdom» in the Greek novels «Aethiopia» by Heliodorus and «Leucippe and Clitophon» by Achilles Tatius. Due to contextual analysis there is identified that the meaning is realized by the adjectives σοφός and σώφρων. The realization of the component analysis of the adjectives' meanings helps us to distinguish integral and differential semes. The integral seme of the adjective σοφός is a «personality's characteristic» or «character's quality» on the basis of the knowledge and gained experience, while the differential semes are «knowledge», «experience», «judiciousness», «cunning». But, the integral seme of σώφρων is «person's behaviour characteristic», while the differential are «intellect», «cunning», «judiciousness», «modesty». The meaning of this adjective is very close to the concept of consciousness. It's immanent for it to estimate the person because of behavior and ability to perceive the environment and circumstances. There is ascertained the multicomponentiveness of the structure of the adjectives under investigation and components' dissimilarity that creates their meanings. The analysis of the semantic structure of the adjectives with meaning «wise», «intelligent», allows us to state that «wisdom» in a Greek novels is a synthesis of the rational knowledge and the morality.

Key words: adjective, adjective unit, lexeme, concept, seme, integral seme, differential seme, semantic structure, component analysis.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ «МУДРЫЙ» В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ РОМАНЕ

В статье проанализирована семантическая структура прилагательных, при помощи которых реализуется понятие «мудрость» в романах «Эфиопика» Гелиодора и «Левкиппа и Клитопонт» Ахилла Татия. При помощи контекстуального анализа определено, что это значение в анализированных текстах реализуют лексемы σοφός и σοφρων. У каждого прилагательного путем компонентного анализа выделены интегральная и дифференциальные семы. Констатируется мультикомпонентность структуры исследуемых адъективных единиц и неоднородность компонентов. Составляющих их значение.

Ключевые слова: прилагательное, адъективная единица, лексема, понятие, сема, интегральная сема, дифференциальная сема, семантическая структура, компонентный анализ.

Одним з найуніверсальніших і притаманних будь-якому народові понять є мудрість, що об'єктивується стільки часу, скільки існує людство, оскільки практично жоден народ не в змозі вибудувати свою картину світу без цієї складової. І про це свідчить словниковий фонд кожної мови, в якому значне місце посідають мовні одиниці, які позначають інтелектуальну сферу людини. Їх вивчають у різних аспектах та з різних позицій з метою їх класифікації, в рамках прагматики та когнітивної лінгвістики. При цьому актуальними залишаються також дослідження в межах традиційних галузей лінгвістики, зокрема семасіології, що дозволяє побачити такі категорії як значення у поглибленому та досконалішому розрізі.

Вивченню семантики слова присвячено фундаментальні праці відомих українських та зарубіжних мовознавців (О. О. Потебня, Л. О. Булаховський, О. О. Тараненко, М. П. Кочерган, О.О. Селіванова, В. І. Кодухов, В. О. Звєгінцев, А. А. Уфімцева, Ю. Д. Апресян, В. Г. Гак, В. Н. Телія.). Вербальне вираження поняття «мудрість» на матеріалі різних мов опосередковано досліджували Т. Б. Крижанівська [2], Ю. О. Письменна [5], Р. В. Угринюк [7], Л. О. Ніжегородцева-Кириченко [4].

Прикметники інтелектуальної діяльності як складова концептів інтелектуальної сфери людини у давньогрецькій мові розглядалися В.М. Шовковим на матеріалі словникових дефініцій [8]. Проте дослідження семантичних особливостей прикметників зі значенням «мудрий» у давньогрецькій мові ще не було об'єктом окремого наукового пошуку. Особливий інтерес викликає вивчення семантичної структури таких прикметників через призму антропоцентричної парадигми, яка характеризується переключенням зацікавлення дослідників з об'єкту пізнання на суб'єкт. Тому матеріалом дослідження було обрано тексти романів «Ефіопіка» Геліодора та «Левкіппа і Клітофонт» Ахілла Татія, що зумовлено тим, що роман утворився в час занепаду античного суспільства і в центрі його сюжету перебуває «жива людина», яка, перемагаючи всі негаразди, зберігає «абсолютну тотожність з самою собою» [1, с. 151], що дає можливість визначити повсякденно-побутову модель світу і скласти уяву про поняття, які існують у свідомості носіїв мови та культури в дану епоху.

Метою дослідження є визначення семантичної структури прикметників зі значенням «мудрий» в текстах давньогрецького роману, об'єктом – усі випадки вживання прикметників σοφός та σοφρων, виявлені у досліджуваних романах, предметом – конфігурація сем кожного з аналізованих прикметників.

Розглянемо структуру кожної ад'єктивної одиниці окремо, використавши для цього компонентний аналіз, суть якого суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами.

Учені виокремлюють домінантні та залежні, ядерні та периферійні диференційні та інтегральні, обов'язкові та факультативні [3, с. 115–116]. Враховуючи специфіку семантичної структури аналізованих нами прикметників та схему їх аналізу, ми візьмемо за основу класифікацію І.Стерніна, який виокремлює інтегральну (загальну або архісему) та диференційні, конкретизуючі семи [6, с. 46].

Прикметник σοφός в аналізованих текстах вжита 12 разів. Лексикографічні джерела фіксують від чотирьох до семи значень даної лексеми [9, с. 6613]. Інтегральною семою є «характеристика особи, якість характеру», до якої додається той чи інший диференційний семантичний компонент. Ми не розглядатимемо всі значення слова, а лише ті, які конкретизуються в текстах. Першим з них є «мудрий, розумний, розсудливий у всьому» і містить диференційну сему «розум».

Ἦ σοφὸς Καλασίρι (Hel., II, 29) – о мудрий Каласиріде – звертається до мудреця жрець Харікл після того, як почув його розповіді про Єгипет і оцінив знання, якими той володіє. З цієї ж причини Каласирід є *φνδρ' σοφὸς τε κα'* «Ἐλληνι (Hel., IV, 16) – мудрим греком – для групи фінікійців, і вони бажають мандрувати з ним надалі, покладаючись на його знання, а також тому, що, на їхню думку, через мудрість до нього прихильні навіть боги. Харіклія, зрозумівши, що закохалась у Феагена, теж звертається до мудреця σοφός (Hel., IV, 10), шукаючи в нього поради, як поведистись в даній ситуації. Для самого ж Каласиріда σοφός (Hel., III, 12) є Гомер, так як в його творчості містяться вказівки на спосіб, у який боги виявляють свою присутність простим смертним. У всіх цих випадках підґрунтям для характеристики σοφός слугує розум, підсилений набутими знаннями.

Прирікши себе на добровільне вигнання, Каласирід вирушає в Дельфи, вважаючи їх гарним притулком для жерця, оскільки це місто є майстернею мудреців – *ανδρῶν δε σοφῶν ἱερῶν* (Hel., II, 26). У даному конкретному випадку автор висловлює нейтральну об'єктивну оцінку, оскільки словосполучення *φνδρῶν δε σοφῶν* не містить жодного стилістичного навантаження, і ми маємо просту констатацію факту, на відміну від попередніх прикладів, де оцінка мотивована контекстом. Так само не простежується жодна мотивація у словах слуги Сатира, котрий у відповідь на прохання його господаря Клітофонта допомогти написати йому листа до коханої дівчини зазначає, що не є *розумнішим* – *σοφότερος* – за нього і радить довіритися Еротіві (Tat., V, 20).

Диференційна сема «досвід» посідає другу позицію у структурі аналізованого прикметника. Так цар Гідасп визнає Харіклію своєю дочкою лише після того, як це засвідчив *мудрий Сісіміфр* – *Ἦ σοφός Σισιμίθρης* (Hel., X, 18). Таке визнання жрець заслужив за довгі роки служби при царському палаці, і монарх довіряє його життєвому досвіду. Харіклі доручає зцілення своєї дочки Каласирідові, оскільки той, на його думку, є *φίλος... τὶ πάντα σοφός* (Hel., III, 12) – *другом, досвідченим у всьому*. Те саме про Каласиріда він повідомляє Харіклії (Hel., III, 19). Таку оцінку мотивує тим, що той нікому не поступається в мистецтві зцілення. Сама ж Харіклія, дізнавшись про смерть Каласиріда, голосить, що пішов з життя *мудрий і воістину сивий розум* – *Ἦ σοφός κα' πολὺ τὸ ὄντι φρήν* (Hel., III, 19). Даний випадок як би свідчить, що мудра людина – це перш за все досвідчена особа, а люди старшого віку мають багатий життєвий досвід і, відповідно, розумніші. Значення «досвідчений» завжди мотивоване макро- чи мікротекстом.

Один раз у тексті виявляється диференційна сема «розсудливість». Так, описуючи першу появу Харіклії перед натовпом, що зібрався на святкування в Дельфах, автор характеризує її *καλός κα' σοφός* (Hel., III, 4) – *прекрасна і мудра*, підкреслюючи тим самим не лише зовнішню, але й внутрішню красу дівчини. У даній конкретній ситуації якісна моральна оцінка дівчини підкреслюється прикметником *καλός*, який вказує на позитивну характеристику зовнішності.

Актуальна сема «розум» лежить в основі семи «кмітливість, хитрість». Ось як Каласирід описує поведінку Харіклії, коли розбійник Трахін, який захопив її у полон, пропонує дівчині вийти за нього заміж, а та заради порятунку повинна вдатися, що згодна: *¼ δε (αἴτι γάρ τι χρῆμα σοφώτατον, καιρόν διαθέσθαι δραστήριος, ἤμα δε τι καὶ τὰς ἡμῶν Ὀποθήκης ἐνύοσσα) τὸ κατῆρες τὴν περιστήκοτον τοῦ βλέψατος φλοκευασαμένη καὶ πρὸς τὸ ἡμαυωρότερον ἡμῶν βιασαμένη* (Hel., V, 27) – вона ж (бо)жінка за природою цілком кмітлива істота і вміє вибрати вдалий час для дії частково керуючись моїми настановами, приховала свій сумний погляд. Слід зазначити, що в даному конкретному епізоді міститься яскраво виражений конотативний компонент, маємо не просто позитивне ставлення до хитрості, так як вона може врятувати героїв у небезпечній ситуації, а захоплення тими, в даному випадку жінками, які можуть повернути усе собі не корить. У цьому, на думку персонажа роману, полягає життєва мудрість.

Отже, як свідчить контекстуальний аналіз прикметник σοφός, що він має доволі розгалужену структуру з чітко вираженим оцінним компонентом. Найбільш значущою з диференційних сем є сема «розум», а слід з а нею стоять «знання», «досвід», «розсудливість» і «хитрість» саме в такому порядку. Сам прикметник вживається в основному безпосередньо для характеристики осіб і тільки раз зустрічається в якості епітета до абстрактного іменника, який позначає інтелектуальні властивості τῆ φρήν, підсилюючи тим самим його значення.

Саме іменник τῆ φρήν є складовою лексеми σοφῶν у поєднанні з прикметником σός (здоровий, неушкоджений) [10, с. 1729] і, відповідно, тлумачні словники передають основне значення σοφῶν як «той, хто є при здоровому розумі, здравомислячий, мудрий» [9, с. 7080], тобто, як і в попередньої лексеми, найбільш значущою є сема «розум». Каласирід, помітивши, що Харіклія впала у відчай, не знаючи долі свого коханого, дорікає дівчині, що та піддалася трагічним обставинам і закликає опанувати себе, оскільки завжди знав її як завжди сміливу й розсудливу – *ἀεὶ γενναίαν καὶ σώφρονα* (Hel., VI, 9). На таку ж характеристику заслужив своїми вчинками персонаж роману «Левкіпа і Клітофонт» Калісфен. З тексту ми довідуємося, що юнак провадив доволі легковажний спосіб життя. Згодом він закохався у красуню Калігону і дуже змінився, про що говорить дядько дівчини Сосфен: *ὁ δὲ καὶ ἄλλα πάντα παρεῖχεν ἑαυτὸν κοσμιώτατον καὶ ἐπιεικῆ καὶ σώφρονα, καὶ ἦν τις ἐξαίφνης περὶ τὸν νεανίσκον θαυμαστῆ μεταβολῆ* (Tat., VIII, 17) – І у всьому іншому також виявив себе порядним, добрим та мудрим, дійсною різкою зміна сталася з юнаком. У наведених прикладах маємо об'єктивну оцінку персонажів, оскільки вони свою мудрість довели розсудливими вчинками та поведінкою. В останньому випадку значення лексеми σοφῶν підсилюється його контекстуальним оточенням – прикметниками κόσμιος та ἐπιεικῆς, при чому перший вжитий ще й у найвищому ступені порівняння.

В іншій ситуації той же Каласирід радить Харіклії приховати своє кохання до Феагена, яке називає любовною недугою, і розмірковує, що в даній ситуації наймудріше прийняти розумне рішення – *πρὸς τὸ σώφρον τὸ βούλημα περιποιῆσαι σοφώτατον* (Hel., IV, 10), щоби перетворити недугу у шлюб. Тут, яскраво проглядається периферійна диференційна сема «хитрість», бо рішення має бути не просто мудрим, а вигідним для Харіклії, а прислівник σοφώτατον поглиблює й підсилює значення σοφῶν в даній контекстуальній ситуації.

У даних випадках вживання аналізованої лексеми ми можемо з упевненістю констатувати реалізацію значення «мудрий, розумний».

Сема «розсудливість» у даного прикметника розвинулося значення «поміrkований, скромний, розсудливий».

Розбійник Фіамід, закохавшись у Харіклію, вважає, що дівчина має *душу шляхетну й скромну – τὴν ψυχὴν ἀγαθὴν τε καὶ σώφρονα* (Hel., IV, 10), на що вказує, на думку закоханого, її сором'язливий погляд. Фіамід навіть хоче взяти дівчину за дружину. Сатрап Євфрат характеризує Феагена й Харіклію *τοὺς ζένους... τὰ πάντα σώφρονας* (Hel., VIII, 13) – чужинцями у всьому скромними. До такого висновку він доходить після певного часу спілкування з молодією парою. В обох випадках оцінка суб'єктивна, бо з сюжету роману ми довідуємося, що мовці відчувають особисту симпатію до героїв.

А в епізоді, коли цариця Арсака, захоплена красою Фіаміда, у нього вступила нескромний погляд і кивками натякати на сенебнічі речі – *ὀφθαλμοῦς τε ἐπέβαλεν οὐ σώφρονας καὶ νεβμάτα τῶν αἰσχροτέρων αἰνίγματα* (Hel., VII, 2), виявляється навпаки, негативна оцінка автора дій героїні, яка, проте, закладена не у прикметнику, а в запереченні οὐ. У даній ситуації маємо варіант вживання значення σοφῶν, яке словники грецької мови подають як «поміrkований щодо плотських бажань, цнотливий» [9, с. 7080,] і в основі якого лежить сема «поміrkованість».

Потенційна сема «скромність» стала основою для розвитку ще одного значення – «благочестивий». Юнак Кліній, намагаючись довести підступність жінок, як один з прикладів наводить Пенелопу, через яку загинуло багато женихів, характеризує її *τῆς σώφρονος* (Tat., I, 8) – благочестивою. Звичайно, тут міститься іронічна сема, бо мається на увазі тільки показова поведінка для людей, за якою ховається, на думку Клінія, інше обличчя. Також маємо негативну суб'єктивну оцінку мовця.

На відміну від прикметника σοφός прикметник σοφῶν має ієрархічно організовану смислову структуру з дещо розширеним семантичним обсягом. Після семи «розум» наступні позиції займають «хитрість» та «розсудливість», з якою підрядним зв'язком пов'язана потенційна сема «скромність», що дала поштовх розвитку значення «благочестивий», зафіксоване в романі «Левкіпа і Клітофонт», яке не наведене у жодній зі словникових дефініцій і виокремити яке без урахування макроконтексту було би неможливо.

Проведене дослідження показало, що хоча обидві лексеми володіють практично однаковим набором сем, мають загальне значення «мудрий», однакову лексичну сполучуваність і можуть іноді виступати як синоніми, вони дещо відрізняються за своїм змістом. Інтегральною семою прикметника σοφός є «характеристика особистості, якість характеру» на основі набутих нею знань або життєвого досвіду, диференційними – «знання», «досвід», «розсудливість» і «хитрість», сама ж лексема має нейтральну оцінну семантику. Інтегральною семою σοφῶν є «характеристика поведінки особи», диференційними – «розум», «хитрість», «розсудливість», «скромність», значення цього прикметника максимального наближене до поняття свідомості, йому притаманна оцінка особи за її поведінкою і здатністю усвідомлювати те, що відбувається.

Загалом проведений аналіз засвідчив, що семантична структура проаналізованих прикметників багатоконпонентна і характеризується негомогенністю компонентів, які утворюють їхнє значення: у ній закодовані характеристики про об'єкт означення, ставлення мовця до адресата.

Аналіз семантичної структури прикметників зі значенням «мудрий, розумний» нам змогу констатувати, що мудрість у грецькому романі – це синтез раціонального знання і моральності, вона завжди позитивна, навіть диференційна сема цього поняття «хитрість», як бачимо, має відтінок позитивної конотації, що, очевидно, відповідає етичним нормам епохи занепаду грецького суспільства, коли сформувався жанр античного роману.

Спостереження над мовою пізнього грецького роману дало нам змогу виявити використання лексем з семантикою мудрість для позначення ментальної діяльності. Плідним може бути також зіставний аналіз прикметників на позначення інтелектуальної діяльності на матеріалі прози інших авторів пізнього періоду давньогрецької мови.

Література:

1. Бахтин М. М. Время и пространство в романе / М. М. Бахтин. – Вопросы литературы. – № 3. – 1974. – С. 13–179.
2. Крижановська Т. Б. Зіставний аналіз навколо ядерної зони лексико-семантичного поля мудрість в українській та англійській мові / Т. Б. Крижановська. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.megaling.ulif.org.ua/tezi-1013-rik/krizhanovska-t-b-zistavniy-analiz-navkolyadernoji-zoni-leksiko-semantichnogo-polya-mudrist-v-ukrayinskiy-ta-angliyskiy-movah.html>.
3. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2012. – 675 с.
4. Ніжегородцева-Кириченко Л. О. Лексико-семантичне поле «Інтелектуальна діяльність»: досвід концептуального аналізу (на матеріалі іменників сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. О. Ніжегородцева-Кириченко. – К., 2000. – 21 с.
5. Письменна Ю. О. Опозиція «розумний»-«дурний» в національно-мовних картинах світу / Ю. О. Письменна. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.pipax.com.us/wp-content/uploads/2015/03/опозиція-РОЗУМНИЙ-ДУРНИЙ-в національно-мовних-картинах-світу.pdf>.
6. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 1985. – 171 с.
7. Угринюк Р. В. Лексичні та фразеологічні одиниці сучасної німецької мови на позначення інтелектуальних здібностей людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Р. В. Угринюк. – Львів, 2011. – 18 с.
8. Шовковий В. М. Концепт інтелектуальної сфери людини в давньогрецькій мові / В. М. Шовковий. – Studia Linguistica. – Вип. 6. – 2012. – С. 332–337.
9. Δημητράκου Δ. Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας / Δ. Δημητράκου. – Τ. 14. – Αθήνα, 2000. – 8323 σ.
10. Μπαμπινιώτης Γ. Δ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2002 – 2032 σ.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Achilles Tatius. Leucippe and Clitophon. – Stockholm, 1955 – 167 p.
2. Heliodori Aethiopicorum Libri decem. – Lipsiae, 1860 – 312 p.